

X93 "1848 0654" X93

Az államigazgatás történetéhez

Hogyan dolgozott a mai kormányok őse?

A kancellária ma már régiesen hangzó és éppen ezért kevésbé világos jelentésű szavaink közé tartozik. De azonnal közelebb kerül mai fogalomkészletünkhöz, ha arra gondolunk, hogy az *osztrák vagy a nyugatnémet kormányfőt is kancellárnak nevezik*. Így érthetőbb lesz, miért beszélünk a középkori fejedelmi kancelláriákról mint a *mai kormányok távolabbi őseiről*. A kancelláriát úgy is szokás meghatározni, mint az uralkodói oklevéladás hivataloszerűen szervezett intézményét.

Az írásnak emberi viszonyokat rendező és szervező ereje nemcsak az uralkodó és egy személy közvetlen kapcsolatában nyilvánul meg. Kihatott a társadalmi viszonyok és a társadalmi formáknak megfelelően létrejött államszervezet minden lényeges, mondhatjuk *igazgatási kérdésének* rendezésére. Az írásbeliségnek e nagy erejét a földközi-tengeri térség több évezredes története bőven igazolja. Legrégibb és legnagyobb kultúráinak (az asszír, mezopotámiai, egyiptomi, a héber, majd a görög és végül a római) és a megfelelő társadalmi és birodalmi szervezetnek biztosítása az írás segítségével volt csak lehetséges.

Hivatallá szerveződött

E problémaegyüttesbe azonban nem csupán az *államigazgatási írásbeliség*, hanem természetesen a közvetlenebb társadalmi viszonyokat rendben tartó írásos formák (adóslevelek, szerződések), a *gazdasági írásbeliség*, valamint

a társadalom tudatát alakító, vagy befolyásoló, az emberi szellem alkotásait megőrző *irodalom* is beletartozott.

A budapesti diplomatikai kongresszus csak az uralkodói vagy pontosabban a *szuverenitási kancelláriák* kialakulásával foglalkozik. Ha a középkori fejlődést meg akarjuk érteni, csaknem mindig a vizsgálódó folyamat, jelenség, intézmény késő *antik előzményei*hez, alapjához kell visszanyúlni. Ez történik most is. Hivataloszerűen rendezett uralkodói írásbeliség a késő császárok római *scriniumaiban* vizsgálható előszőr. A késő antik kancellária-előd császári hivatalok története, teljesebb formában folytatódik *Bizáncban*, mint a latin műveltségű Európában. Ez a hivatalsszerűség az uralkodói oklevéladásban — ha egyszerűbb, provinciálisabb méretekben is Bizánc neveltjeinél, a keleti szlávoknál és megint csak az ő vonzási körükbe tartozó moldva-havasalföldi fejedelemségek kancelláriáiban vagy ahhoz hasonló intézményekben állapítható meg.

Más volt a helyzet az egykori római birodalom nyugati felében. A késő rómaiság írásbeliségi formái, intézményei legfeljebb töredékesen, bizonytalan folyamatoságban éltek tovább, vagy éppen teljesen ismeretlenek voltak. A *feudalizmus világi ágának jogrendje beírta a szóbeliséggel*, írásos jogbiztosítók iránti igénye csak a még mindig római joggal élő *feudális egyháznak* volt. Az erősen lecsökkent méretű *uralkodói oklevéladásnak előnyeit szinte kizárólag az egyháziak lát-*

ták és annak szolgálatát is vállalták.

Ezen a fokon túl akkor jutott Európa, amikor a 11—12. század gazdasági, majd társadalmi változásai, mozgásai, az emberi viszonyok új szemléletét és rendezésüknek új és nagyobb igényeit teremtették meg. A racionálisabb munkamegosztás, az írás ésszerű hasznának egyre nagyobb arányokban való jelentkezése a 12. században végre létrehozta az uralkodói írásbeliségnek *hivatallá szervezését*. A kancellária így mintegy összefoglalója, de legalábbis reprezentánsa a már egyre inkább írásos formákban lebonyolódó bel- és külügyi, igazságszolgáltatási és gazdasági ügyintézésének.

III. Béla és az államvezetés

Magyarország e fejlődési folyamatainak utolsó szakaszát már Európával együtt járta végig. *István király* államszervező munkája során nem nélkülözhetette kortársi uralkodói oklevéladás legalább valamilyen kezdetleges formáját. Udvari írástudói, „káp-lán”-klerikusai, a *fehérvári és az esztergomi egyházak klerusából* kerültek ki. Egyik forrásunk erre is gondolhatott, amikor a *fehérvári egyházzal* mint a királyi különleges kápolnájáról (specialis capella) emlékezik meg. A királyi udvari klerikusainak írástudói szolgálata sokáig nem volt nagyobb arányú és a szóbeli ügyintézés mögött főként a külügyet szolgálta az uralkodói levelezés gondozásával.

A 12. század derekán túl szervezte újjá az udvari kancelláriát, a prótászekréntis hivatalát, *I. László királyunk* unokája, *I. Mánuel* kelet-római császár. Azokban az években tartózkodott Bizáncban *Mánuel* fiatal magyar rokona, akit egy ideig utódjául jelölt, *Béla herceg*. Amikor a fiatal Árpád-házi herceg mint *III. Béla* kezdett hazájában uralkodni — és ennek éppen az idén volt nyolcvan év —, a *magyar államvezetés reorganizálása* során új intézményeket is teremtett az uralkodói oklevelek kibocsátására, a *kancelláriát*, a magánfelek közhitelű írás iránti igényeinek kielégítésére pedig a királyi egyházak gondjaira bízott *hitelesleveleket*. (Ma közjegyzőségnek mondhatnánk — megközelítőleg.)

A magyar kancellária igazi története ekkor kezdődik meg és tart 1848-ig, a rendi Magyaror-

szág berendezéseinek felszámolásáig. Véglegesen 1867-ben adta át a helyét a miniszteri felelősségen és illetékességen alapuló kormányoknak.

E hosszú történet eredményei nemcsak az államszervezés és igazgatás technikájának, hivatali ügyintézésének rendszereződésében mutatkoznak meg. A kancellária nagyon sokáig *felső értelmiségünk nevelőiskolája*, tevékenységüknek színhelye, alkotásainak műhelye. A *magyar történetírás kezdetei* teljesebb joggal kapcsolhatók az országnak mintegy emlékeztető jelentőségű kancelláriához, mint a múlt századtól örökölt romantikus kép szerint a kolostorokhoz. Hogy miért és hogyan emlékezetre méltó, legjobban a kancelláriakerikusok tudták. *Péter mester* (Anonymus), *Kézai Simon* (Kun László „hűség klerikusa”), *Kükkölyei*, az Anju-kor krónikása, *Thuróczy János*, aki Mátyás korában a sort bezárja az ország múltjának emlékeit őrző főhelyen, a kancelláriában lettek a múlt megörökítőivé, mint más európai társuk.

A mennybolt fényessége

Elsősorban nemzeti örökségünk egyik legértékesebb részének, a *humanista kultúrának* volt generációkon át félsze a *budai kancellária*. Mert akik ott és Európában szerte hasonló helyeken szolgáltak a pontos, szép szóolás mesterei kellett hogy legyenek. Szerepük ezért túlnő az államigazgatás történetének határain. A szépen írni, fogalmazni, szólni — tudás. Ez ugyan eleinte csak a jó és szép *deákosságot*, az az latin beszédet jelentette, de igényük hol előbb, hol később az *anyanyelv* felkarolására és szépietésére vezetett. A nyelvi kultúra megalapozásában, emelésében, erősítésében is nagy részüket volt a kancelláriáknak. (Spányországban 1260 körül, Franciaországban és Németországban a 13. század folyamán, Csehországban a 14. század második felétől fogalmaznak anyanyelvükön a kancelláriák emberei.) Hogy mit jelentett ez az *anyanyelv irodalmi nyelvvé finomítása* érdekében, külön részletezni nem is lehetséges.

Ha így nézzük kancelláriáinkat, nem látszik túlzásnak az, amit magára értett az 1270-es években a magyar kancellária: „*a mennybolt fényessége Pannóniában.*”

Mezey László

MAGYAR HÍRLAP
MAGYAR HÍRLAP
MAGYAR HÉT
MAGYAR HÍRLAP
MAGYAR HÉT
MAGYAR HÍRLAP
MAGYAR HÉT
MAGYAR HÍRLAP

Oklevéltan — diplomatika

A közelmúltban Budapesten és Esztergomban tartotta IV. nemzetközi kongresszusát a diplomatika tudománya. A megbeszélések a középkorkutatás legérdekesebb témáival foglalkoztak: a kancelláriák kezdeteivel.

A nemzetközi összefüggést a Magyar Tudományos Akadémia rendezte. Huszonhárom európai és tengeren túli országból 120 vendég és mintegy 50 magyar tudós több mint félszáz előadást hallgatott meg a kérdéskörrel. A megbeszélések „aktái” két kötetben, az Akadémia és a kölni Böhlau Verlag kiadásában jelennek meg.

Mai tudományos oldalunk a diplomatika világából ad izelítőt.

Szilveszter pápa bullája — hamisítvány

A tárnoki házak kincsei

Parasztfelkelések alkalmával, amikor a nép megrohanta a várakat, kastélyokat, nemesi udvarházakat, igyekeztek megsemmisíteni az okleveleket. A felkelők homályosan sejtették, hogy ezek rögzítették írásban maradandóan a földesurak elnyomó hatalmát. A birtokosok természetesen féltették az okleveleket nemcsak a jobbágyoktól, de mindenkitől, mert tudták, hogy jogokat, kiváltságokat biztosítanak. Tudták, hogy ha más földesúr kezébe kerülnek, az könnyen kismizmizheti az eredeti tulajdonost, és az oklevelek segítségével magának szerezheti meg a bennük foglalt jogokat.

Eppen ezért az okleveleket nagy gonddal őrizték. A királyi okleveleket a *tárnoki házakban*, vagyis a kincstárban, a nemesek pedig gyakran helyezték el féltett írásait a *egyházi testületeknél, templomok sekrestyéjében*. Különleges értékük miatt ezeket a jogi tárgyú írásokat nemegyszer *hamisították*, hogy ilyen módon jussanak birtokhoz vagy különféle jogokhoz. Az a *tudomány, amely az idők folyamán egyre fejlettebb módszerekkel igyekszik a valódi és a hamis oklevelet megkülönböztetni: a diplomatika vagy magyarul oklevéltan.*

Ennek az élet szükséglete által megteremtett tudománynak elemeit a francia *Jean Mabillon* benécs szerzetes rendezte először a XVII. század végén. Tanítása nyomán a diplomatika mindenütt meghonosodott. Magyarországon a XVIII. század hetvenes éveitől a Budára, majd Pestre költöztetett egyetemen a két éves bölcsészeti tanfolyamon mint rendkívüli tárgyat adták elő. *Pray György*, az ismert történetíró tanította először, aki az előadások alapjául szolgáló és kéziratban megmaradt összeállítást is készítette. A Göttingában tanult *Schwartner Márton* pedig 1790-ben Pesten már nyomtatásban is megjelentette egyetemi tankönyvként a diplomatikát, latin nyelven. Tanítványa és későbbi utóda, *Horvát István* azt írta hatásáról: „*Egy könyvnek sem volt talán még ekkoráig Ha-*

zánkban olyly friss kelete, mint Hymfy Szerelmeinek, Kövi Magyar törvényének és Schwartner Diplomaticájának.” Később azonban ugyanó keményen megbírálta és joggal hiányolta a magyar okleveles gyakorlat rajzának elmaradását.

Aztán, hogy a feudalizmus bukásával a levéltárak megnyitják a történeti kutatás számára, *Fejérfataky László* (1857—1923) magát az okleveles anyagot eredetiben kezdte vizsgálni. Ezzel megteremtette a *magyar diplomatika alapjait*. Az oklevéltudomány legfejlettebb módszereivel eldöntötte a több mint egy évszázada folyó vitát, hogy *I. István királyunk* legrégebbi oklevele, az 1002-ben kelt *pannonhalmi* alapítólevél nem maradt meg ugyan eredeti formájában, de valódi. Megrájlolta a *magyar kancellária* korai történetét, a magyar oklevéladás kibontakozását a német hatás alól és önállóságát. A kortárs *Karácsonyi János* viszont egy másik, sokat vitatott oklevélről, *Szilveszter pápa bullájáról*, amely „apostoli királyi” címet adományozott István királynak, állapította meg, hogy XVII. századi hamisítvány.

Fejérfataky tanítványai tovább dolgoztak a mester által megjelölt programon. *Eckhart Ferenc* a legjelentesebben magyar hiteles helyek (királyi felhatalmazás alapján közhitelű okleveleket kiállító egyházi testületek) történetét írta meg, *Hajnal István* különféle országok okleveleinek összehasonlító elemzésével eljutott a szerkezeti formák és írás megjelölő egyezésének a nyitjához: az *oklevelek szerkesztését és az oklevéltárat az egyetemeken tanították*. *Szentpétery Imre* 1930-ban kiadta a máig is egyetlen *Magyar oklevéltant*.

A két világháború között és a felszabadulás után tanítványaik számos kérdés tisztázásával gazdagították a magyar oklevéltani irodalmat. A történeti életnek korábban fehér foltnak számító területeit tárták fel. Az oklevéltan kapcsán a kormányzat, a bírások stb. számos kérdésének tisztázásához járult hozzá. A *mar-*

xizmus szemlélete a diplomatikára is megteremtően hatott. A marxista történetírás a valóságot akarja megismerni, és ebben a diplomatika a hamis illúziók alapjának szétrombolásával a segítségére siet. Az oklevéltudomány a középkori oklevelek kritikáján csiszolódott, de módszerei, szempontjai az új- és a legújabb kori anyagra is alkalmazhatók.

A magyar diplomatika hagyományainak és mai eredményeinek megbecsülése, hogy a *IV. nemzetközi diplomatikai kongresszus* fővárosunkat választotta tanácskozásai színhelyéül.

Sinkovics István

TUDOMÁNYOS FIGYELŐ

AZ ELŐ SEJT MŰKÖDÉSEKOR termelt elektromosság mérése. Az élő szervezetek kutatása napjainkban két fő irányban halad; az egyik irány a szervezet vagy szerv teljes, bonyolult működésének vizsgálata. Ezt ma már a nagy teljesítményű számítógépek segítik. A másik irány az élő szervezet elemi része, az élő sejt életjelenségeinek vizsgálatával foglalkozik. A két irány csak látszólag ellentétes, mert a két működési mód egymással nagyon szoros kölcsönhatásban van. A sejt életjelenségei sokrétűek. Kémiai változásai elektromos feszültségkülönbséget okoznak. A sejt belseje és a külső környezet között 80—100 mV nagyságú feszültségkülönbség — úgynevezett nyugalmi potenciál — van. Környezeti ingerhatásokra a potenciálkülönbség igen gyorsan, ezredmásodperc alatt megváltozik, és a létrejött akciós feszültség időbeli változásának mérése, ennek ábrázolása képernyőn fontos információkat tartalmaz a kutatóorvos számára. A sejt belsejéből a feszültségváltozások kivételére mikroelektrodákat használnak. Ez előírt alakú, igen vékony üvegszál, amelynek hegye 1 ezredmilliméter átmérőjű. Az üvegszövet biológiailag közömbös, elektromosságot vezető folyadék-

kal kell feltölteni. Az üveg-mikroelektroda vastagabb végébe fém elvezető elektróda van, amely a speciális elektronikus erősítőhöz csatlakozik. A mikroelektroda hegyét az élő sejtbe a sejtthártyán keresztül igen pontos célzóberendezés, az úgynevezett mikromanipulátor segítségével lehet bevezetni. Gondos, körültekintő eljárás esetén a sejt több órán keresztül is életben tartható úgy, hogy a mikroelektroda a sejt belsejében van. Ez idő alatt vizsgálható a különböző gyógyszeres, kémiai anyagok, környezeti változások stb. hatását az élő sejtre. A sejt működésének, anyagcsere-folyamatainak megismerése segíti többek között a gyógyszeres hatásmódjának és sok betegség sejt szintű hatásának tudományos tisztázását.

B. J.

ÖREGEDÉS ÉS ÉRRENDSZER. Az iparilag fejlett országokban az elmúlt 30 év alatt megkétszereződött a 65 évnél idősebbek aránya. A kutató orvostudomány fokozott érdeklődéssel fordul az öregedés problémái felé. Az életkori változások közül legfontosabb, hogy a korrallal fokozatosan romlik a szervezet alkalmazkodóképessége, így a hőszabályozás, magasságtűrés, munkabírás, és

nehezebben visel el olyan megterhelést, mint a műtét.

Igen nagy az egyéni különbség az érrendszer öregedésében. Nem minden idős emberben fejlődik ki vérnyomás-emelkedés, és kiskorú maradhat a szív, vese, az agyi erek meszesedése, ezek az életfontosságú szervek alig szenvednek a vérellátás zavara miatt. Nem egyszerű öregedési folyamat idős korban a szellemi funkciók megromlása sem, hanem az agyi erek meszesedésének következménye. Ezt bizonyítja, hogy az agyműködés átmenetileg javulhat, ha a beteget magasabb oxigénnyomású környezetbe helyezük.

Modern vizsgálatok kimutatták, hogy idős korban a szív saját vérellátása nyugalomban csökken. Emiatt nemcsak az összehúzódást végző munkaszövetek sejtjei károsodnak, hanem az ingert továbbító különleges vezetópályák sejtjei is.

Öregedés és bármely betegség károsan hat egymásra. A betegség felgyorsítja az öregedés tempóját, és öregkorban a betegség lefolyása, szövődményei súlyosabbak.

Az öregkor életani változásaival és betegségeivel foglalkozó tudomány, a gerontológia nemcsak megfigyeli a fiatal és idős szervezet reakcióinak különbségét, hanem életmód-változtatással, diétával, megfelelő gyógyszerekkel kísérletet is tudja az öregedési folyamatot.

I. N.